

УДК 330.837.005: 338.2:338.43

© 2012

Ковальова О. В., кандидат економічних наук

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Рецензент – доктор економічних наук, професор, академік НААНУ М. Ф. Кропивко

На методологічній основі неінституційної теорії автором обгрунтовано матрицю інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора за векторами «централізація – децентралізація» прийняття управлінських рішень, «господарські – національні інтереси». Матриця характеризує інституційні форми ринку, ієрархії, гетерархії та інші форм управління розвитком аграрного сектора як організаційні форми компромісу національних соціально-економічних та господарських економічних інтересів в умовах поліцентричної системи прийняття рішень як передумови формування інституційного середовища спільних дій державних і приватних партнерів. Визначено типи гібридних форм управління на галузевому рівні.

Ключові слова: інституційна теорія, організація управління, гібридні форми управління, аграрний сектор економіки.

Постановка проблеми. В умовах незавершеності інституціоналізації гетерархічної системи управління розвитком аграрного сектора України, що є результатом трансформації системи економічних відносин, стало актуальним питання визначення форм організації ефективного управління аграрним сектором економіки. Варіативність їх визначається спектром від суто державного адміністративного управління до формалізованого саморегулювання розвитку економіки суб'єктами господарювання. Це вимагає систематизації форм організації управління галузями та ринками у взаємозв'язку із конкретними організаційно-правовими формами, встановленими чинним законодавством. В свою чергу, це є передумовою теоретичного обгрунтування альтернатив вибору інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора, які є основою моделі інституційного середовища розвитку аграрної економіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Рівень розвитку сучасної наукової думки дозволяє застосувати в дослідженні даної проблеми синтез теоретичних положень щодо організації, управління та економічного розвитку, а прове-

дений теоретичний пошук показав, що методологічною базою даної роботи доцільно обрати положення інституційної теорії, зокрема через екстраполяцію постулатів теорій контрактів та транзакційних витрат на систему відносин «держава – бізнес» [1]. Підвалини інституційної теорії щодо форм організації управління економікою були закладені Р. Коузом [5], К. Ерроу [12], Дж. Коммонсом [13] в частині дослідження транзакційних витрат. Такими вченими як О. Уільямсон [9, 19, 21], М. Дюнн [17], А. Ройер, К. Менард, Д.-М. Гуїн [10, 18], У. Повелл [20], Б. Деміл, Кс. Лекок [14], К. Стефенсон [16] здійснено теоретичне обгрунтування класифікаційних груп інституційних форм управління, а саме фірм, ринків, ієрархії, гетерархії, сільових та гібридних форм, управління в стилі «східного базару», визначено характерні ознаки їх внутрішньої будови та способи взаємодії із зовнішнім середовищем. Об'єктивну доцільність існування поліцентричних систем управління обгрунтувала Е. Острем [15]. Вітчизняні науковці, які досліджують питання інституційних форм організації управління, переважно акцентують увагу на проблемі організаційно-правової форми та функціональних повноваженнях. І, на відміну від зарубіжних авторів, що базують свої дослідження на рівнях підприємств та їх об'єднань, розглядають об'єднання суб'єктів господарювання та їх взаємодію з державою, що для України є на часі. Відмітимо роботи Кропивка М. Ф. [6], Молдаван Л. В. [8], Міненка М. А. [7], присвячені формуванню нових для України інституційних форм організації управління в аграрному секторі економіки, заснованих на широкому партнерстві держави та бізнесу. Таким чином, в даній сфері широке теоретичне обгрунтування отримали

форми організації управління економікою на рівні підприємств та їх об'єднань, а також практичні аспекти прийняття і реалізації спільних рішень державними та приватними партнерами щодо розвитку аграрного сектора в Україні. Новизна науково-практичної проблеми та її теоре-

тична невизначеність зумовлюють необхідність подальшого теоретичного опрацювання форм взаємодії держави і бізнесу в агропромисловій сфері та відповідної організації управління.

Це й визначило **мету** даної публікації як обґрунтування теоретико-методологічного підходу до систематизації інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора.

Завдання дослідження: проаналізувати існуючі форми організації управління аграрним сектором економіки, теоретичні підходи до їх класифікації, обґрунтувати теоретико-методологічний підхід до систематизації інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора за критеріями широти вираження інтересів та рівнем централізації прийняття управлінських рішень.

Матеріалами досліджень є наукові праці Р. Коуза, К. Ерроу Дж. Коммонса, О. Уільямсона, М. Дюнна, А. Ройера, К. Менарда, Д.-М. Гуїна, У. Повелла, Б. Деміла, Кс. Лекока, К. Стефенсон, вітчизняних науковців, що провадять дослідження в сфері розробки механізмів співпраці держави та бізнесу. Нормативно-правовою базою дослідження вступили Господарський кодекс України, Цивільний Кодекс України, Укази Президента України, Закон України «Про громадські організації» та інші нормативно-правові акти в сфері організації господарської діяльності в аграрній сфері, а також міжнародна нормативно-правова база з питань розвитку саморегульованих організацій та організації ринків.

Методами досліджень є узагальнення та систематизація, аналіз і синтез, абстрагування та інші загальнонаукові методи.

Результати досліджень. Форма організації управління розвитком кожної окремої галузі визначається сукупністю факторів комплексного впливу: станом соціально-економічних відносин, обраною зовнішньоекономічною політикою держави, її векторами щодо інтегрування до певних політико-економічних систем і геополітичних формувань, політики забезпечення економічної незалежності, умов економічного, інноваційного та організаційного розвитку галузі, стану конкурентних відносин на відповідних ринках.

Основоположними чинниками формування сучасних структури, складу, функціональних повноважень та ролі суб'єктів управління аграрною економікою різних секторів (держави, бізнесу та громади) стали:

- з одного боку, розрив у традиції саморегулювання (самоорганізації), кооперації на добро-

вільних засадах, визначений періодом командно-адміністративних відносин;

- з іншого, – практика функціонування вертикальних та горизонтальних інтеграційних формувань, організації розвитку галузей аграрного сектора «зверху – донизу», де господарська діяльність здійснювалась як елемент єдиної планової економічної системи, наявність систем галузевого і територіального управління на мезорівні, наділених повноваженнями визначати плани (програми) розвитку відповідних галузей і комплексів та координувати їх виконання (як-то галузеві об'єднання, РАПО, ОблПО);

- лібералізація економічних відносин і необхідність господарюючих суб'єктів переорієнтуватися на самостійне визначення стратегічних пріоритетів і оперативних завдань розвитку бізнесу відповідно до заданих інституційних умов.

За період становлення ринкових відносин створилися передумови до самоорганізації суб'єктів господарювання. Еволюція форм організації управління свідчить про наявність та періодичну актуалізацію змішаних форм управління галузями, тобто таких структур, де поєднується державний вплив і самоврядна господарська ініціатива. Такі структури стають ефективним інструментом забезпечення дієвого та оперативного управління галузевою економікою за достатньо низьких транзакційних витрат. Гібридизація форм управління характерна для галузей, де продукція має соціальне значення, сектор економіки відіграє помітну роль у формуванні ВВП, первинний виробник потребує сприяння у економічних відносинах з агентами. Дані характеристики в повній мірі відповідають аграрному сектору (який відповідно до ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики» визначається як «сільське та рибне господарство, харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів» [2]).

Досвід країн із розвинутою аграрною економікою доводить ефективність діяльності змішаних форм управління. Вони набули розвитку у різних проявах, а взаємодія між сторонами (партнерами) визначається інституційною угодою за параметрами «відповідальність – контроль», «взаємозалежність – автономність», що дає змогу ринковим агентам й органам державної влади скоординувати свої очікування та дії шляхом спільного прийняття рішень. Інституційне середовище розвитку аграрного сектора, його галузей та агропродуктових підсекторів різняться від країни до країни. Як правило, в економічно ефективних державах саме сільськогосподарсь-

ким товаровиробникам надається пріоритет держави у відносинах між учасниками ланцюгу виробництва продукції сільського господарства, її переробки та реалізації, тобто, у відносинах «виробник – переробник – споживач». Ключовим інтересом діяльності організацій змішаної форми управління в переважній більшості є забезпечення економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників в процесі регулювання ринків та розвитку галузей. До змішаних форм управління можна віднести Данську Аграрну Раду (громадський уряд), Маркетингові Ради у Британії, Канаді, Австралії (делеговані урядом та за участі уряду спільне управління галузями та ринками), міжпрофесійні організації у Франції (узгоджують за участі відповідних органів державної влади та організацій – представників галузі питання за обсягами та ціновими параметрами), Аграрна Палата, Професійна сільськогосподарська спілка Польщі, які представляють інтереси всіх сільськогосподарських товаровиробників у відносинах з державними органами влади. В таких організаціях крім функцій саморегулювання галузей, що представляє собою встановлення певних правил діяльності учасників галузі, контроль їх дотримання, регулювання (у встановлених законодавством межах) параметрів розвитку ринку за обсягами та ціною на середньо- та довгострокову перспективу, тобто, є функціями внутрішніми відносно об'єднання суб'єктів господарської діяльності, важливим також є ефективне представництво консолідованих інтересів суб'єктів господарювання в органах державної влади, місцевого самоврядування та інших організаціях. Можна дійти висновку, що напрями господарської самоорганізації відповідають, зазвичай, векторам економічних інтересів, базованих на ефекті масштабу в широкому розумінні у виробничо-господарській діяльності та представництві інтересів.

Наявність високоорганізованих сільськогосподарських товаровиробників, а також налагоджені взаємовигідні стабільні відносини між виробниками сільськогосподарської сировини та її подальшими споживачами в масштабах галузей та агропродуктових підсекторів підвищує координованість та успішність функціонування аграрного сектора. Тому для урядів та центральних органів виконавчої влади з питань аграрної політики, продовольства, розвитку сільських територій країн з вираженими аграрними пріоритетами у розвитку економіки та можливостях забезпечення за рахунок внутрішніх резервів продово-

льчої безпеки країни, важливим напрямом діяльності є сприяння формуванню саморегулюваних (насамперед репрезентативних) та представницьких організацій. Таким чином, змішані форми управління розвитком галузей (агропродуктових підсекторів) та функціонування ринків, що характеризуються спільним прийняттям рішень і засновані на принципі державно-приватного партнерства у широкому розумінні цього терміну, виникають як інструмент забезпечення компромісних інтересів держави та виробників. У спектрі інституційних форм управління розвитком галузей та агропродуктових підсекторів вони займають проміжне положення між суто державним управлінням там ринковим саморегулюванням, суб'єктом якого виступають підприємницької структури. Гібридні форми управління різняться за критеріями, насамперед співвідношення централізації, децентралізації процесу прийняття управлінських рішень, об'єкти прийняття рішень, що визначаються як суто виробничо-господарськими питаннями на рівні об'єднання підприємств, так і соціально-економічними інтересами держави у розвитку галузей (див. рис.).

Змішані форми управління (прийняття управлінських рішень [3]) на галузевому рівні характеризуються типами:

- жорсткий – із оформленням юридичної особи або особи публічного права із участю державних та приватних партнерів (наприклад, Канадське Пшеничне Управління, де в Правлінні частина членів правління назначається адміністративно з представників органів державної влади, а частина обирається шляхом голосування фермерами з числа фермерів);

- м'який (асоціативний):

1) із організацією юридичної особи організаціями – учасниками ланцюгу «виробництво сировини – переробка (обробка) – маркетингові структури – споживання» без прямої участі держави, але за її підтримки, асоціативної участі та надання визначеним рішенням організації статусу нормативно-правового акту (наприклад, міжпрофесійні організації Франції);

2) у формі суспільного контракту та постійної взаємодії між державою та виробником у прийнятті рішень щодо розвитку галузей та регулювання ринків без організації юридичної особи, в тому числі, шляхом консультацій і діяльності громадських рад, громадських аграрних урядів (наприклад, Данська Аграрна Рада або укладання меморандумів про співпрацю).

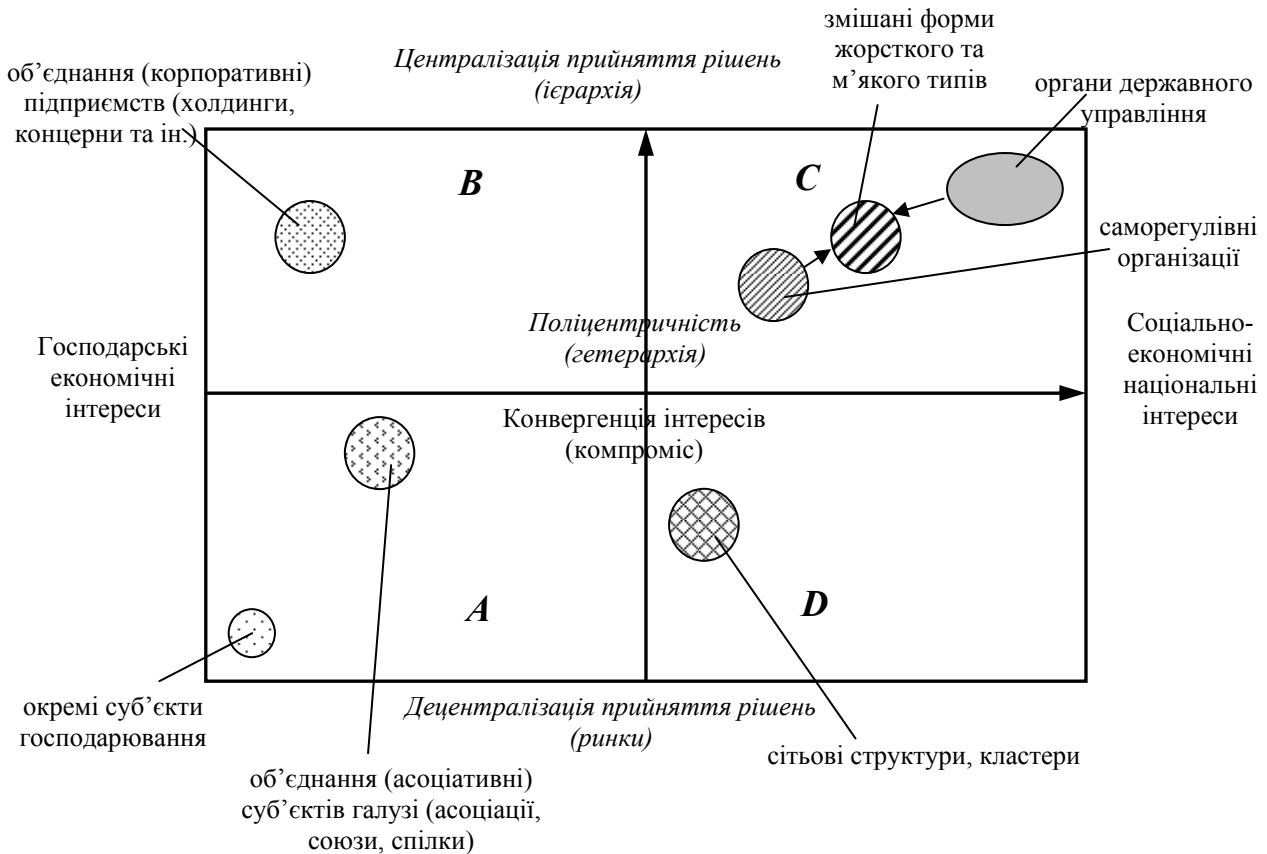

Рис. Матриця інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

При просуванні вздовж вектора «централізація – децентралізація» управлінських рішень характерною є конвергенція названих вище цілей (інтересів) діяльності у змішаних формах управління. Так, від суто господарських інтересів об'єднань підприємств (як внутрішніх відносно такого об'єднання, так і зовнішніх, як-то регулювання збуту, встановлення відносин із контрагентами, визначення ринкової стратегії, зв'язки з громадськістю) розширяється їх сфера до інтересів із підвищення соціальної та екологічної відповідальності діяльності суб'єктів галузі. Поєднання (компроміс) державних (соціально-економічних, наприклад, забезпечення продовольчої безпеки за показниками фізичної й економічної доступності, продовольчої незалежності) та господарських (наприклад, отримання прибутку від виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства) інтересів відбувається, як правило, шляхом створення державою сприятливих умов для забезпечення економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників та суб'єктів переробної та харчової промисловості, по-перше, з метою забезпечення продовольчої безпеки держави; по-друге, з метою реалізації

експортного потенціалу аграрного сектора; по-третє, з метою стабілізації внутрішнього продовольчого ринку за кількісними та якісними параметрами. Змішані форми управління виступають тут способом консолідації зусиль і матеріально-технічних ресурсів та оперативного вирішення поставлених завдань у розвитку аграрного сектора, де кожна зі сторін бере на себе певні зобов'язання. Організаційною формою змішаних форм управління може бути як певна організаційно-правова форма (юридична особа), так і сукупність договірних відносин (без утворення юридичної особи). Ступінь централізації спільної діяльності варіюється від виконання спільних управлінських функцій до фінансової участі партнерів (державно-приватне партнерство у вузькому розумінні терміна). В цілому вектор «централізація – децентралізація» матриці інституційних форм організації управління розвитком аграрного сектора характеризує спектр принципів прийняття управлінських рішень від децентралізації (що відповідає поняттю «ринки» інституційної теорії) через поліцентричність (гетерархію, тобто, систему, що утворюється різноманітними структурами, які існують і функціонують одночасно та

характеризують не тільки відносинами субординації, але й координації, тобто, в організаційному плані – горизонтальними сітьовими та вертикально інтегрованими структурами).

Кожне з полів матриці умовно можна заповнити існуючими організаційними формами управління та організаційно-правовими формами, що характерні для аграрного сектора. Ця умовність викликана тим, що крім повноважень, визначених для кожної організаційно-правової форми та особливостей їх функціонування в чинному нормативно-правовому полі, є суспільна позиція підприємства (об'єднання підприємств або суб'єктів господарської діяльності в аграрному секторі) як окремої одиниці економіко-суспільної системи. Так, окремі, значні за ринковою владою, підприємницькі структури можуть впливати на розвиток галузі в мірі, що співвідносна з впливом галузевих об'єднань малих та середніх товаровиробників. У полі *A* розташовані атомістичні виробники сільськогосподарської продукції, що не мають суттєвої ринкової влади або зовсім не впливають на ринок, для яких власні економічні інтереси є пріоритетними. Також у масштабах галузі в даному полі розміщуються асоціативні об'єднання товаровиробників, які за умов відсутності саморегулювальних функцій можуть представляти певним чином інтереси своїх учасників, проте значного впливу на формування та участь у реалізації соціально-економічних національних інтересів не мають. Протилежна ситуація із господарськими (корпоративними, заснованими на правах власності) об'єднання суб'єктів аграрного сектора (поле *B*), для яких економічні інтереси є априорі пріоритетними, проте централізація прийняття рішення є значною, і в тому числі спричинена концентрацією капіталу, що дає змогу виконувати відносно учасників функції регулювання (якості продукції, технологічного процесу та обсягів виробництва), аналогічні до функцій саморегулювання об'єднання незалежних суб'єктів галузі. Поле *D*, навпаки, характеризується міцними горизонтальними зв'язками, вираженими як в організації сітьових та кластерних структур, так і в налагодженні контрактних відносин між учасниками по горизонталі та вертикалі. Такі структури, як правило, організують свою діяльність на принципах замкненого циклу між галузями та ефекті масштабу, дотриманні соціально-економічних інтересів не лише підприємницьких структур-учасників, але й території, на якій базується виробництво. Поле *C* поєднує в собі в масштабах галузі характеристики централізованості прийняття управлінських рішень щодо розвитку галузі

та регулювання ринків та широту і національний рівень інтересів, на реалізацію яких спрямована діяльність суб'єктів, що знаходяться в полі *C*. Окремою структурою в даному полі є органи державного управління в сфері аграрної політики та продовольства, повноваження яких, на відміну від усіх інших структур, спрямовані на організацію забезпечення соціально-економічних інтересів нації. Іншим суб'єктом даного поля є саморегулювальні організації, яким надається на законодавчому рівні право регулювати розвитком галузі, а також бути представником інтересів як учасників, так і всіх суб'єктів даної галузі (агропродовольчого сектора) у відносинах з органами влади та іншими організаціями. Саморегулювальні (репрезентативні) організації, як правило, є учасниками організацій із змішаними формами управління. В національному законодавчому полі дотепер відсутній документ, який би розкривав сутність, повноваження й обов'язки таких організацій. В організаційному аспекті найвищим рівнем конвергенції державного та підприємницького управління є формування змішаних форм управління. В Україні взаємодія між державою та бізнесом у нормативно-правовому полі обмежується здебільшого механізмами консультацій [4].

Висновки. Інституційне середовище економіки передбачає існування різних форм: ринків, ієрархії, гетерархії та інших форм управління розвитком галузі та регулювання ринків. Вибір інституційних форм організації управління національним аграрним сектором має враховувати необхідність використання експортних можливостей позиціонування продукції сільського господарства та продовольства та забезпечення параметрів продовольчої безпеки країни. Це зумовлює актуалізацію встановлення компромісу національних соціально-економічних і господарських економічних інтересів і збалансування векторів «централізації – децентралізації» прийняття управлінських рішень як передумови формування інституційного середовища спільних дій державних та приватних партнерів. Розроблений теоретико-методологічний підхід до систематизації інституційних форм організації управління галузями та ринками за визначеними вище критеріями дає змогу теоретично обґрунтувати можливі інституційні форми організації управління розвитком аграрного сектора. Для національного аграрного сектора інституційними формами співпраці державних та приватних партнерів доцільно обрати змішані форми управління галузевим розвитком і регулювання ринків, детальні характеристики яких ми розглянемо в наступних дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 1, ст. 17 // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
2. Ковальова О. В. Змішані форми організації управління АПВ: інституційний підхід / О. В. Ковальова // Наук. вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Серія «Економічні науки». – Львів : ЛНУВМБ, 2012. – Том 14, № 1 (51). – Частина 1. – С. 285–289.
3. Ковальова О. В. Принцип співуправління як методологічна основа модернізації управління розвитком агропромислового виробництва України / О. В. Ковальова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Серія «Економічні науки». – Випуск 2. – Том 3. – Полтава, 2011. – С. 84–88.
4. Ковальова О. В. Інституційно-правові умови розвитку господарського самоврядування в Україні / О. В. Ковальова // Вісник Харківського національного технічного університету сільськогосподарства: Економічні науки. – Вип. 112. – Х., 2011. – С. 318–324.
5. Коуз Р. Г. Природа фірми / опубліковано в журналі «Economics» (N. S. 1937, Vol. 4. Nov.) // Режим доступу : http://economicus.ru/cgi-ise/gallery/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/coase/works/coase_w1.txt&img=works_small.gif&name=coase
6. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 21–26.
7. Міненко М. А. Фахові виробничі об'єднання (теорія, методологія, практика) : монографія / Міненко М. А. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 370 с.
8. Молдаван Л. В. Форми і важелі впливу на формування міжгалузевих цін та їх стабілізацію в агропродовольчому комплексі / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – №1. – 2012. – С. 180–183.
9. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / Науч. ред. и вступ. статья В. С. Катькало; пер. с англ. Ю. Е. Благова, В. С. Катькало, Д. С. Слованова, Ю. Ф. Федотова, Н. Н. Цытович. – СПб. : Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.
10. A. Royer, C. Menard, D.-M. Gouin. Collective Action through Marketing Board An Efficient Hybrid Governance? // ISNIE, 2011. – 32 p. / Режим доступу: http://extranet.isnie.org/uploads/isnie2011/royer_menard_gouin.pdf
12. Arrow K. I. The organization of economic activity. Issues pertuant to the choice of market versus nonmarket allocation. In the Analysis and Evaluation of Public Expenditure. The PPB System. Vol. 1. US Joint Economic Committee, 91st Congress. 1st Session. Washigtin, Dt, US Government Printing Office, 1969. – P. 59–73
13. Commons J. R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – V. 21. – P. 648–657.
14. Demil B., et X. Lecocq. Neither market nor hierarchy nor network: The emerging Bazaar governance // Organisation Studies, 2006, 27. – P. 1447–1466.
15. Elinor Ostrom. Nobel Prize Lecture «Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems» (Lecture Slides) / Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/ostrom-lecture.html
16. Karen Stephenson. Neither Hierarchy nor Network: An Argument for Heterarchy / People & Strategy, 2009. – Vol. 32. – Issue 1. – P. 4–13.
17. Malcolm H. Dunn. Firms, Markets and Hierarchies: A Critical Appraisals of Ronald Coase's Contribution to the Explanation of the "Nature of Firm" // ORDO. – Vol. 43, 1992. – P. 193–204 / Режим доступу : <http://www.uni-potsdam.de/intwipo/mitarbeiter.html>
18. Menard C. On Clusters, Hybrids, and Other Strange Forms: The Case of the French Poultry Industry // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1996. – V. 152. – № 1. – P. 154–183.
19. Oliver E. Williamson. Nobel Prize Lecture „Transaction Cost Economics: The Natural Progression” (Lecture Slides) / Режим доступу: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/williamson-lecture.html
20. Powell W. W. Neither market nor hierarchy: Network forms of organization // Research in organizational behavior, 12, (1990). – P. 295-336.
21. Riordan M., Williamson O. Asset Specificity and Economic Organization // International Journal of Industrial Organization. – 1985. – № 3 (4). – P. 365–378.